

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt: LII

Sa. 204

Kasım 1988

ATATÜRK ÖZEL SAYISI

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1988

ATATÜRK VE TÜRKİYE'NİN MODERNLEŞMESİ

Prof. Dr. HALİL İNALCIK

1922 Lozan konferansına delegelerimiz eşsiz bir zaferle gittiler. Fakat orada müzakereler açıldığı zaman batılı devletler Türkiye'ye eşitlik hakkı tanımak istemiyorlar, bilhassa Türkiye'nin geri bir memleket olduğu noktası üzerinde duruyorlardı. Kapitülasyonların ipkısı için Ryan "*Medeni Kanun İslâm mevzuatından alınmadır*", Galli ise "*Kanun-i esasî, kanunların daima fıkıh ahkâmına uygun olmasını ister. Muhtelit mahkemelerde bile Mecelle ihticâc olunur*" diyordu. Başdelegemiz İsmet Paşa, Türk adliyesini övdüğü zaman da Curzon "*yazık ki, bütün âlemin bildiği üzere mesele böyle değildir*" diye bunu istihza ile karşılıyordu. İşte o zaman Rıza Nur ve Münir beyler, Türkiye'nin umumî ve asrî bir kanun neşredeceğini Barış konferansına bildirdiler.

Aynı tarihte Mustafa Kemal, Türk milletine şu sözlerle hitap ediyordu: "*Memleket behemehal asrî, medenî, müteceddit olacaktır. Bizim için bu hayat dâvasıdır*". Ogündenberi modernleşme, Türkiye için bir hayat dâvası, mücadelelerimizin ana meselesi olmuştur. Bugünkü meselelerimizin asıl kaynağı şüphesiz modernleşme dâvasıdır.

Modernleşme kavramı, içinde kendiliğinden bir değer hükmü taşıyan mefhumlardandır. Gerçekte, bir medeniyetin diğerine üstünlüğü hakkında bir hüküm vermek için elimizde hiç bir objektif ölçü yoktur.

Sosyoloji, modernleşme kavramını, ileri-geri medeniyet, tekâmül ve terakki gibi değer hükümlerinden sıyrarak kültür değişimi kavramı içinde mütalâa eder. Bu da, Molinovski'nin umumî tarifini kabul edersek, "*bir cemiyetin mevcut nizamını, yâni içtimai, maddî ve manevî medeniyetini bir tipten başka bir tipe çeviren bir processusdur*".

Türkiye'nin Batı medeniyetini benimsemeğe çalışması içtimai bir olaydır. Bir kültür değişimi olayıdır. Fakat bu değişme, Türkler tarafından bir modernleşme, yâni daha mütekâmil, daha ileri adde edilen bir içtimai düzen tipine geçiş telâkki edilir; bir değer hükmü taşır. Muayyen bir *attitude*'ü ifade eder.

Bununla beraber medeniyet ile kültür arasında fark gören bir kısım sosyologlara göre, medeniyet unsurları içinde öyle bir kategori

vardır ki, mahiyetleri icabı bir değer hükmü taşımaz. Bunlar başlıca maddî-teknik unsurlardır. Meselâ, bir cemiyetteki din, ahlâk ve âdâtın diğer cemiyetlerdekinden üstün olduğu, objektif bir ölçüye göre tâyin edilemez; ama istihsal vasıtaları, teknoloji ve hattâ idare usulleri sahasında objektif bir ölçü kullanmak mümkündür. Meselâ makineleşmiş ziraatin çapa ziraatından ileri olduğundan kimse şüphe etmez. Büyük Türk düşünürü Ziya Gökalp ve ondan önce Namık Kemal ve arkadaşları bu düşüncede idiler. Ancak kültürle medeniyet arasında kesin bir ayrılığı mümkün görmeyen sosyologlar bazı itirazlar ileri sürerler: Meselâ geleneksel bir cemiyet, ziraî tekniği dahi sadece gıda vesair ihtiyaçları temin için bir vasıta olarak düşünmez; ziraatle ilgili faaliyetler ve âletler dahi doğrudan doğruya dinî-sihri bir mâna taşır ve ziraat faaliyeti âdetâ bir âyin mahiyetindedir. Ekonomik faide gayesi tamamen geri plâna atılmıştır. Başka bir deyimle *kâinata bakış tarzı* medeniyete bir kül olarak şekil vermektedir. Temel hayat görüşü, bütün medeniyet unsurlarına şekil ve mâna veren prensiptir. Kültür-medeniyet, insanın cemiyetle ve kâinatla münasebetlerinde belli bir yorumlama ve değerlendirme sistemidir ve organik bir bütün teşkil eder. Netice olarak, modernleşmede en önemli olay *attitude* de, *hayat görüşü* ve *davranışında* meydana gelen değişimdir.

Konuşmama bu nazari görüşlerle girişimin mazur görüleceğini umarım. Öyle sanıyorum ki, bu noktalar, konumuzu tartışmada bizim için hareket noktaları teşkil edecektir. Hemen işaret etmek isterim ki, Atatürk'ün radikal modernleşme fikri, yâni yalnız maddî ve teknik unsurlarda değil, Türk cemiyetinde *attitude*'i tâyin eden hayat görüşünde topyekûn modernleşme kararı, bu son görüşün ışığı altında tamamiyle haklı görünür. Atatürk'e kadar Türkiye'de, bilhassa geleneksel cemiyetin mukavemeti sebebiyle, modernleşmenin yalnız teknikte ve usullerde mümkün ve arzu edilir bir şey olduğu görüşü hâkimdi.

Türkiye'de modernleşme hareketi asırlarca gerilere uzanır. Fakat ancak topyekûn modernleşme, hayat görüşünde modernleşme kavramı ile Türkiye gerçek modernleşme yoluna girmiştir. Atatürk'ün radikalizmi, yalnız bir derece farkı değil, bir mahiyet farkı doğurmuştur.

Türkler, tarihleri boyunca ileri medeniyetleri benimsemekte daima büyük kabiliyet göstermişlerdir. Burada Uygur medeniyetini, Hazarları, nihayet İslâm kültürünün kabulünü hatırlamak yeter. Osman-

lılar, tarihlerinin başlangıcından itibaren Batı’nın kendileri için gerekli araçlarını iktibasta tereddüt etmemişlerdir. Aşık Paşa-zâde tarihindeki şu sözler, 15. asırda Türkiye’de âdetlerde vuku bulan “frenkleş-miye” karşı geleneksel cemiyetteki tepkiyi göstermektedir. O diyor ki: “Şimdiki zamanda sakalların kendi elleriyle keserler... bu sakal kırmak âdeti kadîmî Frenkten kalmıştır. Frenkten cünüplü aşıklar almışlar. Bu yerlere Frenk gelmeğe başlayacak andan aldılar. Şimdiki zamanda saç gibi oldu ki, avratlar bile saçın keserler ve erler sakalların keserler.”

Fatih Sultan Mehmet, şüphesiz devrinin en “modern” hükümdarlarından idi. Ülkesini devrin en ileri ülkesi yapmak azminde idi. Bir taraftan Doğu’dan astronom-riyaziyeci Ali Kuşçu’yu ve büyük edip Molla Cami’yi ülkesine çağırıyor, öbür taraftan Batı’dan hümanist Ciriaco d’Ancona’yu ve ressam Bellini’yi sarayına davet ediyordu. İmparatorluğun maliye işlerini bir Napolili Yahudinin, Yakup Paşa’nın eline vermişti. Fatih, Galata’da Floransalıların ziyafetlerine katılmaktan çekinmezdi. Gelişme ve ilerleme ihtiyacını şiddetle duyması, bu maksatla geleneği kırarak her vasıta ve unsurdan faydalanmağa çalışması onun modernizmi hakkında hiç şüphe bırakmaz.

Daha sonraları, 1555’de Busbecq şunları yazıyordu : “Dünyada hiçbir millet Türkler kadar faydalı bir icadı benimsemekte gönüllü değildir. Meselâ bizim küçük büyük toplarımızı ve diğer icadlarımızı derhal kabul etmişlerdir”.

Fakat 16. asır ikinci yarısında Osmanlılar, her şeyde en ileriye sahip oldukları düşüncesine vardılar. Artık değişmek değil, muhafaza etmek kaygusuna düştüler.

Böylece Osmanlı kültürü *klâsizmini* yapmış, başka ifade ile kaidleşmiş, kalıplaşmış ve Osmanlıların *attitude’i* artık iktibas ve değişmeye karşı olmuştur. Davranışta değişiklik, değişme ve islâh ihtiyacı, ancak şiddetli bir zaruret, bir müdafaa ihtiyacı, yâni faide düşüncesiyle 1699’da kendini gösterecektir. Bu yöneliş, sanıldığı gibi, yalnız askerî teknikte değil, zevklerde ve hayat felsefesinde ve bilhassa Batı medeniyetine karşı bakışta da değişiklik meydana getirdi. Artık Batı beğeniliyor, onun başarıları karşısında hayranlık duyuluyordu. Bir zaruret olarak kabul edilen Batı askerî tekniğinden, 19. asırda devlet idaresinde ve idarî teknikte taklide geçildi. Aynı devirde edebiyatta ilk defa batılı hayat görüşü de aydınlar arasında yayılmağa başladı. İşte Atatürk’ü bütün bu uzun tarihî gelişme hazırlamıştır. Fakat 20. asır

başında Ziya Gökalp'de bile modernleşme, daha ziyade yalnız Batı ilim ve teknolojisini iktibas şeklinde anlaşıyordu.

Modernleşmede Atatürk ihtilâli topyekûn bir ihtilâldir. O, Batı'yı hayat felsefesi ile ve onun bütün senboller ve değer hükümleriyle benimsiyordu. 1925' de diyordu ki: "*Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı zihniyetiyle medeni olduğunu isbat ve izhâr etmek mecburiyetindedir . . . Aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir*". 1927' de de "*Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkilâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mâna ve eşkâliyle medeni bir heyet-i içtimaiye haline îsal etmektir. İnkılâbımızın umde-i asliyesi budur*". "*Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak bu, zihniyetimizdeki tebeddüldendir. Artık duramayız. Behemehal ileri gideceğiz*".

Zihniyet değişikliği, topyekûn değişme; işte bu kelimelerde Atatürk'ün radikal devrimci modernleşme fikri ifadesini bulmaktadır. Malinovski'nin tâbiriyle gaye, Türk cemiyet düzenini, yâni içtimai, maddî ve mânevî medeniyetini Batı medeniyeti tipine çevirmektir. Türkiye'yi batılı bir millet yapmaktır. Modernleşme, Atatürk tarafından *asrileşme, muasır medeniyet seviyesine erişme veya garphılaştırma* terimleriyle ifade olunmuştur.

1924 şubatında dedi ki: "*medeniyete girmek arzu edip de Garb'a teveccüh etmemiş devlet hangisidir?*". Şüphesiz modernleşme, zaruri olarak batılılaşma değildir. Bugün bir çok milletler, meselâ Araplar modernleşmek istediklerini, fakat batılılaşmak istemediklerini ilân etmektedirler. Bu fikirde olanlar Batı kültürünün mayasında tarihî hristiyan kültürünü bulurlar ve ondan insanî ve aklî olan ilmi ve teknolojiyi ayırt etmek isterler. Ziya Paşa daha 1869 da : "*Avrupalı'ya taklit ile ileri gitmek dâiyesinde bulunduğumuz halde Avrupa'da câri olan riâyet-i kanûn ve icrây-ı ahkâm-ı mükâfat ve mücâzât ve terakki-i sanâyi ve tevât-i ticâret ve temîn-i hukuk ve usûl-i meşveret-i milliye gibi esbâb-ı terakkiden hiç birini taklit etmeyip fakat tiyatro yapmak baloya gitmek, zevcesini kıskanmamak, tahâretsiz gezmek misillü şeylerde tatbik-i harekete çalıştığımızı*" ve ahlâk-ı milliyeyi bozduğumuzu yazıyordu. İşte bugün müslüman memleketlerinin bazıları aynı düşünceye tâbidirler.

Şu halde Batı medeniyeti gerçekte nedir? Kültür ve medeniyet bahsinde olduğu gibi bu meselede de ancak bir yorumlama bahis konusu olabilir. Batı medeniyetini yorumlayanların bazıları onu, evvelâ topyekûn Batıya mahsus tarihî gelişmelerin doğurduğu içtimai bir kompleks şeklinde telâkki ederler. Buna karşı başkaları, modern Av-

rupa’nın doğuşunda muayyen bir unsurun ağırlık noktası teşkil ettiğine kanidirler. J. Burckhardt’dan gelen bir akıma göre, modern Avrupa *rönesans* ve *reform*’dan doğmuştur. Bu hareketler, ferdiyetin geleneklere isyanı, ferdin duyma, düşünme, tapma ve yaratma çabalarında otoritelerden âzâde serbest gelişme iradesini temsil eder ve klâsik kültürde bu ihtiyacına bir destek ve örnek bulmuştur. Böylece bütün tezahürlerinde yeni bir çağ, yeni bir Avrupa doğmuştur. Klâsik kültürü hareket noktası olarak alan ferdiyetin galebesi modern Avrupa kültürünün kaynağı ve temelidir.

Burada hemen ilâve edelim ki, bu yorum tarzı Türkiye’de de revâç bulmuştur. Modernleşme, bir Türk hümanizminin doğuşuna bağlanmıştır.

Bu cereyana bağlı olarak bazıları ilmî, *rasyonel zihniyeti* Batı medeniyetinin temel prensibi olarak belirtirler ve derler ki, Batı kültürünü Doğu kültürlerinden ayıran başlıca özellik, batılı insanın eski Yunanlı gibi insana ve kâinata objektif bir gözle bakabilmesindedir. Olayları objektif bir şekilde müşahade ile rasyonel bir sisteme bağlama kabiliyetidir. Modern insan, devlet hayatından özel yaşayış tarzına kadar her şeyi *rasyonel* bir şekilde düzenlemeğe çalışır. Buna karşı doğulu her şeyi mistik, majik, ilâhi bir sebebe bağlar. Onun gözünde Tanrı ile her hâdis arasında doğrudan doğruya bir münasebet vardır. Bu sebepten o bizzat hâdiseleri kontrol iradesini kendinde görmez. Halbuki batılı insan tabîî ve içtimaî muhitini kontrol kudretini kendinde görür. Onun içindir ki, batılı, doğulu ile temasında onun davranışlarını *irrational*, *fatalist* olarak vasıflandırır.

Atatürk’e gözlerimizi çevirelim. O, diyor ki: “*Dünyada her şey için maddiyât için mâneviyât için muvaffakiyet için en hakiki mürşid ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde bir mürşid aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir*” “*Memleketler muhtelifdir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır*”.

Atatürk için her hareketimize *ilim zihniyeti*, bütün kültüre şekil veren temel prensip ve bir hayat görüşü olarak hâkim olmalıdır. Batı medeniyeti, bu insanî üniversal prensipin mahsulü olduğu için birdir. Bunun içindir ki o, devlet ve cemiyet hayatında, dünyevî yaşayışımızda, mistik ve ilâhi temele dayanan her türlü müessesenin hâkimiyetine son vermedikçe modernleşmenin mümkün olmadığına inanıyordu.

Türkiye'nin, ilim zihniyetinin yerleşmesiyle modernleşeceği fikri üzerinde son yirmi yıl içinde bilhassa iki Türk düşünürü etrafı bir şekilde durmuşlardır. Ord. Prof. Aydın Sayılı'ya göre çağımızın en ileri ve en medeni cemiyetleri ilim zihniyetine tâbi cemiyetlerdir. Zira ilim, içtimai şartları aşan objektif mahiyetle gelenekleri bertaraf eder, cemiyete değişme ve dinamizm getirir. Bu cemiyetler yeni durumlara büyük bir intibak kabiliyetini haizdir ve bunun sonucu süratli ilerlemeler yaparlar. Bu ilerlemeler sonsuzdur. Kezâ ilim, anprık teknolojiye karşı ileri bir teknoloji getirir ve cemiyetin istihsal gücünü ve refah seviyesini yükseltir.

Prof. Mümtaz Turhan ise, medeniyet ve kültür arasında mahiyet farkı bulan sosyologlara katılır ve gerçek batılılaşmayı ilmi zihniyet ve teknolojiden bekler. Ona göre, Batı medeniyeti "tamamiyle rasyonel münasebetlerin bir terkididir". Esas unsurları da ilim, teknik, hukuk ve hürriyettir. Bir kültür olarak Batı kültürünü benimsemek imkânsızdır. Fakat Batı medeniyetinin esas unsurlarını benimsemek mümkündür. Modernleşme de budur. Bu sebepten maarifi genişletmek, ilmi zihniyeti benimsemiş âlim ve mütehasısların miktarını arttırmak modernleşmeye götüren en kısa yoldur.

Max Weber de rasyonelleşmeyi Batı medeniyetinin en belirli vasfı olarak görür ve Batı devlet kavramı üzerinde durur. Ona göre rasyonel devlet, Batı medeniyetine hâs bir kavramdır. Bu suretle batılı modern devlet, cemiyeti, kitenin refah ve saadeti gayesiyle rasyonel bir tarzda teşkilâtlandıran, toplulukların ziraî, sanaî, ticarî ve içtimai yapısını ve faaliyetlerini yakından kontrol eden ve düzenleyen, plânlaştıran bir devlet tipidir. Doğulu devlet, bunun tersine, her şeyi tabiat üstü kuvvetlere bırakan, içtimai faaliyetleri mistik menşeden bir hukuka dayandıran sathi bir idare şekli temsil eder. Modern devlet, cemiyeti temellerinden kavrayan ve değiştiren bir kuvvettir. Geleneksel cemiyet ise, işleri kadere bırakan devlettir.

İktisat tarihçisi Cunningham, modern devletin doğuşundaki şartları araştırır ve modern devletin, kilisenin iktisadî hayat ve hukuk sahasında müdahalelerini sınırladığını, lâik bir hukuka dayanan ziyadesiyle merkezileşmiş bir idare yarattığını ve cemiyet içinde faaliyet sahasını genişletmiş olduğunu belirterek Weber'le birleşir. Böylece modern Batı cemiyetinin ana vasfını, onun iktisadî bünyesinde gören telâkkiye gelmiş bulunuyoruz.

Bunlar modern devleti bilhassa bir *refah devleti* olarak anlamaktadırlar. Modern cemiyet ilâhî, mistik ölçülerle değil, müspet ekonomik ve sosyal ölçülerle tâyin edilmektedir. Böylece modern bir cemiyetin vasıf ve şartları şunlardır :

1. Halkın ekseriyetinin ihtiyaçları çok çeşitli, hayat standardı ve nüfus başına gelir miktarı, okuyup yazma nisbeti yüksek;

2. İş bölümü ve içtimai farklılaşma ilerlemiş olduğu gibi içtimai seyyaliyet en yüksek derecede ve bunu sağlayan haberleşme, ulaştırma vasıtaları mükemmel;

3. İlmî teknoloji bütün istihsal kollarında hâkim, insan ve hayvan gücü yerine tabiat kuvvetlerinin istismarı gelmiş;

4. Emek karşılığı istihsal nisbeti âzami, lüzumsuz emek ve servet israfı önlenmiş.

Bugün modern cemiyet karşısında, gelişmemiş geleneksel cemiyet mefhumu ortaya çıkmıştır.

Revaçta olan bir iktisadî gelişme teorisine göre, gelişmemiş cemiyetin en göze çarpan vasfı, yüksek nüfus artışı nisbetine karşı yetersiz gelir artışı ve bunun neticesinde daimî bir fakirleşmedir. Düşük hayat standardıyla beraber sermaye birikiminde yetersizlik, ilk ihtiyaçların tatminine münhasır basit bir yaşama tarzı, gelenekcilik geri cemiyetlerin vasıfları arasındadır. Modern cemiyetle geleneksel cemiyet arasında en büyük fark ilerleme temposundadır.

Atatürk, daha 1923 de Türkiye'nin modernleşmesi için refah devleti gayesini göstermişti. O tarihte İzmir'de toplanmış olan iktisat kongresinde söylenmiş olan şu sözler onundur :

"Bence halk devri, iktisat devri mefhumuyla ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki, onda memleketimiz mamur olsun, milletimiz müreffeh olsun ve zengin olsun... Fakrı fazilet bilmek felsefesine de iktisat devri hitam versin..."

1937'de daha açık olarak "büyük dâvamız en medenî ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. . . . Bu teşebbüste başarı ancak töreli bir plânla ve rasyonel tarzda çalışmakla olur." "Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız" (1933).

Atatürk devrinde rasyonel devlet, ekonomik - sosyal hayatta; terbiyede ve kültürde muayyen bir gayeye göre düzenleyici devlet mefhumunun uygulanmasına girişmiştir. Cemiyetin temellerine kadar inen bir devlet faaliyeti, tamamiyle rasyonel metodlara ve rasyonel bir hukuka dayandırılmak istenmiştir. Fakat bugün acı ile müşahade etmek mecburiyetindeyiz ki, Atatürk'ün ölümünden çeyrek asır sonra

Türkiye hâlâ gelişmemiş memleketler arasındadır. Modernleşme gerçekleşmemiştir. Bugün bir dönüm noktasına gelmiş bulunuyoruz. Durum şudur :

İktisadî problem, modernleşme buhranının esas konusu olmakta devam ediyor. Türkiye gelişmemiş memleketleri tehdit eden fâsid daire içindedir. Rekor seviyede bir nüfus artışına karşılık gelir yeter derecede bir kalkınmayı sağlayacak miktarda artmamakta, daimî bir fakirleşme ve bundan doğacak içtimâî ve siyasî tehlikeler memleketi tehdit etmektedir. Son kalkınma plânımıza göre, Türkiye’de nüfus başına gelir modern cemiyetlerden on defa düşüktür. Okuma yazma bilmeyenler % 61’dir. Şehirlerde meskenlerin % 30’u oturulamıyacak seviyededir. Kara sapan miktarı 1948 den 1958 e yarım milyon artmıştır. İktisatçıların geri cemiyetler için kullandıkları hangi ölçüyü tatbik ederseniz, Türkiye’yi gelişmemiş bir cemiyet olarak bulacaksınız.

Bu durumun sebebi nedir ?

Türkiye’de rasyonel devlet, Batı’dakinden farklı bir şekilde ortaya çıkmış ve tamamiyle uygulanamamıştır. Modernleşme, Batı’da uzun bir tekâmül neticesinde aşağıdan, kitlenin geleneksel cemiyeti değiştirmesi şeklinde olmuş; Türkiye’de ise devletin ve aydın bir zümrenin devrim hareketi olarak yukarıdan gelmiştir. Bu durum, içtimâî ve siyasî gelişmemizde, mücadele ve buhranlarımızda büyük bir rol oynamış görünmektedir. Eğitim nimetlerinden mahrum, mistik zihniyete sahip, taradisyonalizmin hâkim olduğu kitlede, modernleşmeye karşı bir direnme kendini göstermiş ve kitlenin rey sahibi olduğu siyasî iktidar mücadelesi devrinde ise, siyasetçiler bu cereyandan istifade etmeği denemişlerdir. Gelenekcilik teşvik olunmuş ve kitlenin muhafazakâr hisleri aydınlara karşı bir düşmanlık haline getirilmeğe çalışılmıştır. Türkiye bugün bu gerçekleri açıkca tesbit etmiştir ve yeni bir hamle ile rasyonel modern devleti kurmak çabası içindedir.

Son anayasamız ve iktisadî kalkınma hamlemiz, Atatürk’ün millî demokratik refah devleti yolunda, yani gerçek modernleşmede, kesin bir ileri atılmayı ifade eder. Bu hamlenin başarıya ulaşması, hiç şüphesiz bu devletin kudret kaynağı olan millî dava heyecanını beraber duymakla ve bütün milletin bu hedefe doğru birlik halinde yürümesi ile mümkün olacaktır.